

EGY KISEBBSÉGI KÉZIKÖNYVRŐL

ELŐTTEM VAN egy hatalmas, több, mint hétszáz oldalas, nagyszerűen kiállított, pompás térképekkel ellátott kötet: „Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums“, a birodalom határain kívül élő németiség enciklopédiája. A kötetben sehol sem találtam egyszer sem leírva: német kisebbség: németek azok, a birodalmi német nép testének részei. Az előttem fekvő könyv, az öt kötetre tervezett mű első kötete az ABC két első betűjét foglalja magába: „Aachen“ címszón kezdve a „Burgenlandról“ szóló utolsó cikkel. Az öt kötet nyolcszáz munkatárs munkájának lesz az eredménye, kik negyvenhat szerkesztőbizottság felügyelete és összefogó irányítása mellett dolgoznak. A cikkek terjedelmesek és részletesen alaposak: Bukovináról harminc, a Bánságról nyolcvan, Burgenlandról csaknem kilencven oldal szól.

A munka célja, — mint bevezetése mondja:

„A német élet lényegének és formáinak megismerése Európában és Európán kívül, mindenütt, ahol németiség áll küzdelemben szokásairt és sajátosságairt, atyáitól öröklött földjéért s e célra a szellemi erők összegyűjtése. A határok története, a határok sorsa és kérdése a maga egész átfogó teljességében s azzal együtt magának a német nemzeti földnek múltja és jövője áll a szemléletek középpontjában, a létéért küzdő határmenti és külföldi németiségnek történeti és jelenlegi és az azzal összefüggő nemzetközi jogairt folytatott küzdelmei szintén a munka részét képezik. Segítséget fog nyújtani minden oldalról fenyegetett határaink védelmében. A határmenti és külföldi németiségnek a birodalmi németiséggel való szellemi és gazdasági összefüggését akarjuk megmutatni a történet folyamán és a jelenben, hogy világossá tegyük a külföldi németiség részesedését a német nép fejlődésében s ezáltal mélyebbé tegyük a német népiséggel való szellemi kapcsolatuk és sorsközösségük öntudatát.“^e

Programm ez: a mai német népközösségi gondolat és törekvés programja, annak propagálása és megerősítése: a cél az, hogy ez lássék a kötetek minden sorából. Ennek keretébe kellett beleilleszteni a munka rendszerét, ismertetni az egyes német népcsoportok életét, egyfelől az otthont nyújtó állam keretei között, államéletébe zárva, összefüggve az együttélő népekkel, belefoglalva történetükbe és ismertetve túlfelül saját maguk fejlődését és fejlődésük törvényszerűségét, „die Eigenwüchsigkeit und Eigengesetzlichkeiten der Gruppen.“ Ezt a feladatot szellemtörténeti és szociológiai kutatások teszik lehetővé, amelyeknek az előzményei a múltban gyökereznek; a ma a tegnap öröksége s hogy mindez világosan álljon az olvasó előtt, a

népcsoportok földrajzilag megosztott leírása mellett helyet kellett, hogy találjanak a munkában értekezések olyan személyiségekről, kik elhatározó befolyást gyakoroltak a német nép útjának és sorsának kijelölésében.

Az első kötetben is találunk ilyen nevet, melynek viselője kétségtelenül erős befolyást gyakorolt a mai német eszmefejlődésre: Amdt nevét. Ha Amdt került is, — írja a róla szóló tanulmány, — a „Volkstum“ kifejezést, a ‚Volkstümlichkeiten‘ tőle származik. Azt mondta: a vérben, nyelvben való természetes hasonlóság még nem hoz létre „népet“ annak magasabb értelmében; népi erő és népi sajátosság, „Grundkraft“ és „Grundart“ szükséges, hogy a választóvonalakat áthidalja és a távollévőket összekösse. Ez az egységesítő „Volkstümlichkeiten“, ami azonban magában véve nem egy, nem valami egység, hanem többszerű, benne van: empirikus tekintetben a népkarakter; metafizikai szempontból a titkosan ható benső ösztön, valami Ősi, elpusztíthatatlan, örök és általános, a tevés és alkotás ősoka; a népi összetartozás érzése és akarása: a közösség érzete, nemzeti és népi szellem, közös hit és remény, a nemzeti erő politikai egysége — ennyi minden tesz egy népet „politikai néppé“, vagy tesz annak hiánya „unnationales“, nemzetietlen néppé, és nyitja meg előtte a halál kapuit.

Mindez persze a napóleoni háborúk korában, vagy közvetlenül utána került papírra, de mikor minékünk ma annyi bájunk van nép, nemzet, állam, szuverénitás fogalmával, nemzetiség, kisebbség definíciójával, államközösséggel és népközösséggel, tanulságunkra szolgálhat, ha e könyvet lapozva, elének kerülnek Amdt gondolatai.

Természetesen, az ilyen cikkeknel közelebbről érdekelnek minket azok, melyek velünk, elmúlt állami életünkkel, vagy az utódállamokkal vannak kapcsolatban: az Alaskáról, Ausztráliáról, bajor-cseh határról, Belgiumról, vagy adventistákról, német könyvszervezetről szóló cikkek mellett vannak, és éppen ezek foglalják el a legtöbb helyet a kötetben, melyek Bácskáról, a Bánságról és a Burgenlandról szólnak vagy Bukovináról, Besszarábiáról, melyek a legnagyobb magyar kisebbséget tartó állammal, Romániával foglalkoznak, létrejöttével és a német kisebbséggel vonatkozásban. Kiválaszthatunk ezek közül egy-két kérdést, melynek tárgyalása a munka jellemzésére szolgálhat.

Több, mint nyolcvan oldalra terjed a Bánság és német lakosságának ismertetése. „Németségről“, vagy a Bánság „német lakosságáról“ ír a munka, kisebbség szó nem jön tollára, a partikularizmust jelentő „sváb“ elnevezést is kerüli, ahol lehet. Három részbe foglalt többtöbb fejezet foglalkozik velük: az első részben sorsukkal magyar uralom alatt 1918-ig, a másodikban a bánsági kérdéssel a párizsi békekonferencián, a terület elosztásával románok és szerbek között és végül a harmadik és negyedik részben a németség mai helyzetével román és szerb uralom alatt. Mindez, természetesen, közletről kell, hogy érintsen minket.

Amit a könyv a bánsági telepítésről ír, az ugyanaz, ahogyan mi ismerjük azt: „A Bánságban ma lakó népcsoportok, kevés kivétellel, mind az osztrák kormány telepítései s a bánsági románok és szerbék

prioritásáról nem lehet szó.“ Dákoromán kontinuitásra ott nem lehet hivatkozni.

A XVIII. századot a települők gazdasági berendezkedése foglalta el s politikai állásfoglalásról azért sem lehet beszélni — írja a szerző, — mert nem volt politikai nyomás: a németek „szorgalmas parasztok és engedelmes alattvalók“ akartak lenni, mint 1849-i petíciójukban írták. Ebben a nyugodt politikai érdektelenségben érte őket 1848.

„Az 1848-i törvények, mint az ország többi parasztjait, a bánáti németeket is felszabadították az úrbéri terhek alól és az ország többi lakosaival együtt a nemesekhez hasonló (?) szabad polgárokká lettek. A szabadságokat, melyeknek az országgyűlési és törvényhatósági választójog is része volt, a magyaroknak köszönhetjük, kik az áprilisi törvényt a bécsi kormánytól kicsikarták. Ha már ez magában a magyarok felé fordította őket, fokozta ezt az, hogy a császári kormánnyal szövetkezett szerbek éppen a német községekben követtek el kegyetlenségeket s a németiség mint megszabadítót üdvözölte a magyar kormánycsapatokat.“

Nincs némi tragikus vonás híján, — írja tovább, — hogy 1849 után egy a bánági németiségre nézve kedvező alkalom múlt el eredménytelenül, mikor lelki fejlődése más irányt vehetett volna, akkor, mikor a császárhoz kérelmeztek, hogy „a bánági németeket az erdélyi szász gróf mintájára egy közvetlen felsőbbség alá rendelje ... melynek védelme alatt ügyeiket, jogszolgáltatásukat és közigazgatásukat német nyelven és német szokások szerint intézhessék

Persze, Bécs a bánáti svábok iránt nem mutathatott több előzékenységet, mint Avram Jancu mócaival szemben: a kérésnek nem lett fogadata, a németek csalódtak, elidegenedtek Bécstől s a magyarság felé fordultak, melytől legalább látszólag jogaikat kapták 1848-ban. Hogy e mondatban miért szerepel a „látszólag“ szó, arra kíváncsiak vagyunk.

Ilyen előzmények után, — folytatja a szerző, — érthető, hogy a magyar kormány által a kiegyezés után elkezdett magyarosító politika a bánáti németek körében oly kevés ellenállásra talált. Ehhez járult, hogy célja elérésében a magyar kormány céltudatosan és nagyon ügyesen járt el: a nem-magyar csoportok jogait egy nemzetiségi törvény keretében (mely ugyan soha alkalmazást nem nyert) széles körben biztosította és leplezetlen magyarosító törekvéseivel csak a nyolcvanas években lépett fel. E közben a bánáti németiség, különösen polgári és jómódú paraszti elemei a magyarizálás nemzeti és politikai céljai előtt annyira meghódoltak, hogy a látszat az volt, hogy a politika sikerrel fog járni és a bánági németiség elidegenedik ősi nemzetiségétől.

De van a kérdésnek egy másik oldala is, amit egy másik, a „Volkstum und volkliche Ordnung“ című fejezet szerzője ír le:

A nyolcvanas és kilencvenes évek gazdasági fellendülése hozta magával, hogy a bánáti német harmadik, negyedik fia először kezdett az intelligencia körébe kerülni. Ez a társadalmi emelkedés azonban csak a nemzetiség feladásával volt elérhető.

Hogy ez megtörténhetett, annak részben a fennebb említett magyar szimpátiák és ügyes magyarosító politika, részben az egyház gyöngesége volt az oka. De volt egy még erősebben ható ok: a németiség szellemi gyöngesége, ami politikai önállótlanágának és a német lényből hiányzó erőnek volt a következménye, mit a gazdasági küzdelmek korában nem volt képes kifejteni. Az egyeseket, — az egész németiség, a birodalmi németiség körében is, — uraló gazdasági hatalomra és társadalmi érvényesülésre való törekvés természetesen hozta magával mindazoknak

az elemeknek az elmagyarosodását, melyek a falut elhagyták és társadalmi emelkedésre vágytak. Magának a felirnak az intelligenciája sem volt kivétel: ez a városi magyar jellegű kultúra uralma alatt állott.

Ezt a magyarosodási folyamatot csakugyan nem lehet a magyar kormány terhére írni: a magasabb kultúra, a magasabb társadalmi szintér magyarosító ereje volt ez, melynek a bánági német sem tudott ellenállni. Anélkül, hogy össze akarnám hasonlítani a Bánág értékes német népét a román paraszttal, pár sort idézek egy román írótól, aki éppen úgy, mint az enciklopédia írója ír a kiegyezés utáni „magyarosításról“. Miután elmondja, hogy az erdélyi városok mennyire tele voltak elnemzetietlenedett szásszal és zsidóval, folytatja:

„Nem volt asszimilálható a románság; nem tudatos feji ellenálló képessége, hanem izolált míveletlensége folytán. Soraiból teltek ki a cselédek, munkások, napszámosok.

Az intelligens román osztály, kereskedő, iparos, tisztviselő, megcsalatra a városi élet délibábos csábításaitól s nem bírván a nemzeti ellenálláshoz szükséges kulturális alappal, elvesztették nyelvüket, először a mindennapi érintkezésben, majd román lelküket is. Nem tömeges elnemzetietlenedésről volt szó, csak elszigetelt esetekről az élet kényszerítő esetei és körülményei folytán. A cselédtől és munkástól csak munkáját követeli gazdája: de a tisztviselőtől nyelvét is az állam.“ (P. Suciú: Probleme ardelené, 19 lap.)

A bácskai németség helyzete teljesen azonos volt a múltban a bánágicval: az egész tizenkilencedik század folyamán, az ötvenes évek abszolutizmusát sem véve ki, a bácskai németségnek erős magyar rokonszenve volt, amit a magyar vezető osztállyal szemben könnyített a magyar alkotmánynak az a vonása, ami oly jellegzetesen nyúl belé a nemzetiségi politikába: hogy a magyar nemesség nyitva állt az ország minden nemzetisége számára éppen úgy, mint a magyarok részére. A németség, — írja a Bácskára vonatkozó cikk, — annál könnyebben elismerhette a nemesség politikai vezetését, mert a bácskai nemesség csak részben volt magyar, nem volt ekszkuzív, hanem asszimiláló. A cikk írója szerint a megye 275 nemesi családja között 21 német volt s a többiek között sok felsőmagyarországi tót. „A bácskai magyar nemesség soraiban“, — mondja, — „a szláv hangzású név volt a szabály s ehhez csatlakozott a polgári intelligencia és hivatali kar, mely szintén szívesen vett fel más nemzetiségűt magába s a szokásos tegeződés szorosán összetartotta ezt az úri osztályt.“ Persze, fűzi hozzá, „aki a németek közül ebbe az intelligens osztályba jutott, nem bírta magát e társaság pusztító befolyása alól kivonni.“ Mintha ez a magyarság bűne lenne!

Érdemes volna a kötetnek azokkal a részeivel foglalkozni, melyek a bukovinai és besszarábiai németség múltjával foglalkoznak: a nemzetiségi helyzet két szélső pólusán, az osztrák laissez-faire és a cári uralom elnyomása alatt. De inkább pár szót a mai helyzetről.

A VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN az Európa délkeleti részén lakó németség, mely minket most érdekel, közömbösen várhatta a területi kialakulást: Schicksalsminderheitot képezve mindenütt, elméleti szempontból mindegy volt, hogy régi hazájukban maradnak, vagy új államot

fognak kapni új hazául. Bukovinában és Besszarábiában, bár az előbbiben csak 34% románság mellett 21% magas műveltségű, egyetemen rendelkező német volt, — a románok egyik tartományban sem sokat törődtek velük, hanem kimondták az uniót Romániával s mindkét tartományt hamarosan román katonaság szállta meg.

Az erdélyi szászok, — ez most kívül esik érdeklődésünkön, — nagyon keveset habozva, 1919 január 8-án csatlakoztak a román unióhoz. A politikailag szervezetlen bánági németeket váratlanul érte az összeomlás, éppen úgy, mint az erdélyi magyarokat és részben ezért, de az enciklopédia szerint, magyar rokonérzésük miatt is, nem siettek az állásfoglalással. Igaz, a Bánág helyzete is más volt, mint Erdélyé. Erdélybe már november végén megkezdte bevonulását a regati katonaság és december elsején megtartotta unionális gyűlését Gyulafehérvárt a románság. A Bánág helyzete más volt. A francia-szerb megszállás nyomán ugyan semmi valószínűsége nem volt, hogy visszakerüljön Magyarországhoz, de a román-szerb viszály sokáig eldöntetlen volt.

A svábok (ebben a részben már nem kerülhetett el szerző a sváb megjelölést) meg voltak oszolva: a sváb nemzeti tanács a szerb uralom mellett foglalt állást, a mérsékelt elemek, Muth Gáspár vezetése alatt, passzívak maradtak s Magyarországon reménykedtek. Csak miután a párizsi konferencia nyomán a románok július végén megszállták a Bánág keleti részét és bevonultak Temesvárra, vetette alá magát a svábság a párizsi határoknak és fogadta el a román uniót. Határozatuk volt az utolsó mozzanat Nagyrománia megalakulásában.

Azóta a magyar, osztrák és orosz uralom alatt élt németiség egy nagy része román uralom alatt él. Hogy hogyan él, hogy az enciklopédia milyenek, kielégítőnek találja, vagy sem helyzetüket, arról az első kötet nyomán csak hézagos képet bírunk alkotni magunknak. Írói meglehetősen tartózkodók a román uralommal szemben.

A bánági németek politikai helyzetéről a szöveg a „Románia“ címszóhoz utal, ami valamikor a negyedik kötetben fog talán megjelenni. A hírhedt román iskolapolitikáról, Anghelurescuról és törvényeiről kíméletesen beszél; panaszol, hogy az iskolákat a községek és az egyházak kell, hogy fenntartsák, de nem említi, hogy a kisebbségi szerződés szerint állami szubvencióra volna joguk, amit nem kapnak meg a kisebbségek. Pedig egyelőre a román kormány még a bánági és szatmári svábokkal bánik legsimábban, hogy visszahódítsa egyelőre németiségüknek — azután majd meglátjuk!

A bukovinaiak már őszintébbek, panaszolnak: szó van „életfontosságú“ küzdelmekről, melyeket az iskolákért és a német nyelvért kell vívni. 1923 óta, írja az enciklopédia, beállt a „rendszeres románizálás“ és az 1913-ban létezett 73 német nyelvű állami elemi iskolából 1924-ben 31, 1928-ban egyetlen egy állt fenn.

Egészen más, természetesen, a cári uralom alól kikerült besszarábiai németiség felfogása. Besszarábiában az unió első tíz évében állandó ostromállapot volt s azóta is hol van hol nincs. De egyébként sem alakult a helyzet megnyugtatóan, a németiség vágyai nem teljesültek. A keleti, szovjet Oroszország felőli „tote Grenze“ sajtóságos

állapotot teremt a tartomány számára és teljesen megköti a németiség politikai és gazdasági fejlődését. „De a németiség jóakarató megértéssel találja magát belé e sajátságos viszonyokba. Ahogy annak idején hozzájárult a Romániához való csatlakozáshoz, a Romániával való unió marad ma és a jövőre az egyetlen megoldás az úgynevezett besszarábiai kérdés számára.“

SOKÁIG FOLYTATHATNÓK a minket érdeklő kérdések ismertetését, amikkel ez a hatalmas kötet tele van. Ahol nincs magyar vonatkozása, azt is lehetetlen, hogy mi, kiket kell, hogy minden hazájától elszakadt kisebbség érdekeljen, ne olvassuk érdeklődéssel és haszonnal. Ez a vállalat egyetlen a maga nemében: vetekedik a világ könyvpiacán forgalomban lévő legjobb enciklopédikus munkákkal, az Encyclopedia Britannicával, a francia és német lexikonokkal.

Mélán teszem le kezemből.

Nekünk ennyi vagy annyi millió kisebbségünk van szerteszórva négy országban: van trianoni Magyarországon, aki tud róluk, aki komolyan érdeklődik dolgaik után, politikai helyzetük, kulturális vágyaik, szervezetük, vagy szervezetlenségük után? S ha valakiben felébred egyéb, mint a mindennapi hírhallás vágya, hova forduljon, hol kap felvilágosítást?

A kolozsvári román egyetem tanárai 1929-ben összeállítottak egy ezer oldalas, bőséges enciklopédiát, „Minerva“ címen, mely a román Erdélyről szól: ha valaki tud románul, érdemes, hogy kezébe vegye. Még egy évvel előbb Osváth Kálmán próbálkozott meg egy kicsike „Erdélyi lexikkal“, melynek dicséretes a jóakarata. 1930-ban Sulyok István és Fritz László, tele sok idealizmussal és naivitással, új gondolattal és egy kötetel állt elé, megindították az „Erdélyi magyar Évkönyvet“, melynek első kötete a román uralom első tíz éve alatti magyar életnek adja képét. Előszavukban azt írták: „Ha érdeklődés és megértés fogadja a könyvet, megvan reményünk, hogy a megkezdett munkát folytathatjuk.“ Nyilvánvalóan se érdeklődés, se megértés nem fogadta őket: soha többet egy kötete nem jelent meg az Évkönyvnek.

Rezignáltan tehetem le a német kisebbségek nagyszerű kötetét: nekünk ilyen munkánk soha sem lesz.

SZÁSZ ZSOMBOR